

Јован Васић*, Пирот

Jovan Vasic, Pirot

О РЕЧНИКУ ПИРОТСКОГ ГОВОРА ДРАГОЉУБА ЗЛАТКОВИЋА

ABOUT THE DICTIONARY OF PIROT DIALECT CREATED BY DRAGOLJUB ZLATKOVIC

Сажетак: Пиротски говор припада призренско-тимочким говорима и то тимочко-лужничком поддијалекту. Дате су основне одлике пиротског говора. Златковићев рад на Речнику трајао је од 1965. до 2014. године. Све речи аутор је забележио како их је чуо на терену. Богатство Речника чине бројне изведене речи из истог корена. Различита значења исте речи означена су редним бројевима, наведена су основна значења, пејоративна и фигуративна, у примерима из говорне комуникације. То је показано на неколико примера у овом раду. Речи су акцензоване експираторним акцентом. За пиротски говор карактеристични су тзв. балканизми и обиље архаизама. У Речнику је дат и списак казивача. Рецензенти су истакли велику вредност Речника.

Abstract: The dialect of Pirot belongs to Prizren-Timok dialects, precisely to Timok-Luznica sub-dialect. The basic characteristics of Pirot dialect are given. The work of Dragoljub Zlatkovic lasted from 1965. to 2014. The author of the Dictionary wrote down the words as he had heard them on the field. The wealth of the Dictionary consists of numerous derivative words having the same stem. Different meanings of the same words are marked with ordinal numbers, their basic meanings are given as well as the pejorative and figurative meanings with the

* bibliopirot@ptt.rs

examples from the communication. This is shown using several examples in the study. The words are accented by expiratory accent. Pirot dialect is characterized by so-called balkanisms and plenty of archaisms. The Dictionary also contains the list of narrators. Reviewers pointed out the immense value of the Dictionary.

Кључне речи: речник, пиротски говор, дијалекат, значења речи, експираторни акценат, балканизми, архаизми

Key words: dictionary, Pirot dialect, dialect, word meanings, expiratory accent, balkanisms, archaisms

Службени гласник је 2014. објавио *Речник пиротског говора* аутора Драгољуба Златковића, двотомно дело на 1.170 страна са 33.000 речи. Уредник Светлана Гавриловић, главни и одговорни уредник проф. др Радош Љушић. Рецензенти проф. др Слободан Реметић и проф. др Недељко Богдановић.

У I тому су речи од А до Њ, а у другом од О до Ш.

У I тому су поглавља: Основне одлике пиротског говора; О раду на *Речнику пиротског говора*; Казивачи и њихов однос према говору; Списак казивача; Ознаке места у којима је грађа записана; Подела подручја општине Пирот према разликама у говору; Упутства за коришћење *Речника*; Литература; О аутору; Изабрана библиографија Драгољуба Златковића; Из рецензије.

У поглављу *Основне одлике пиротског говора* Златковић најпре истиче да пиротски говор припада призренско-тимочким говорима и то тимочко-лужничкој говорној групи. То је говор града Пирота и села у његовом окружењу у општинским границама. „У оквиру наведеног подручја уочавају се веће или мање разлике између говора са десне стране Нишаве (говор села у подножју Видлича, у Високу и Буцаку), који су по много чему блиски тимочким говорима, и говора села са леве стране Нишаве, који су блиски говорима Лужнице.“ (Златковић, 2014а, стр. 10)

О раду на *Речнику пиротског говора* Златковић каже да је бележење усмене традиционалне културе пиротског краја започео 1965. године. Као агроном почиње да ради на подручју Велике Лукање, потом Височке Ржане, а касније ради на читавом подручју Пиротског округа. На том простору бележи народни говор непосредних казивача. „Све речи у *Речнику* потичу искључиво из примера које сам непосредно чуо и забележио на терену.“ (Златковић, 2014а, стр. 17)

О одликама свог говора и ближих и даљих села, о сличностима и разликама говора села, говоре мештани. Мештани истичу како се нешто каже у њиховом селу, а како се то исто каже у другом селу.

„Врло често говор је предмет шале и задиркивања, а још чешће исмејавања нарави и простоте говора ближих и даљих суседа.“ (Златковић, 2014а, стр. 18)

Дат је *списак казивача*, по годишту, месту рођења и пребивалишту.

У *Упутству за коришћење Речника* Златковић каже: „*Речник* обухвата све говоре на подручју општине Пирот, укључујући говоре казивача досељених из суседних општина који дуже живе у пиротској општини. Подједнако су заступљена сва насеља општине Пирот...

У *Речник* сам унео само оне речи које нису у стандардној употреби у књижевном језику...

Акценат је експираторан и означено је само његово место. Именице дајем у номинативу, а глаголе у трећем лицу презента. Различита значења исте речи означавам редним бројевима, затим дајем тумачења, иза којих следи један или више примера који илуструју то значење. Иза сваког примера дајем ознаку села из којег је казивач.“ (Златковић, 2014а, стр. 28)

Све речи имају граматичке одредбе – врсте, род, број, глаголски вид.

Како то изгледа у *Речнику пиротског говора* показаћемо на неколико примера.

ГРУЧКА ж 1. в. груди (1). – Потсири́мо мло́го млекó, грúчка големá (Бла). 2. в. гру́да (2). – Гру́чка си́рење, до́ста ми је за дьнѝс (Сук. Зс). 3. *коцка шећера; камен соли*. – Гру́чку по грúчку и ћило шићер отиде зачáс (Кр. СГл. Зав). Кúпи ми шићер на грúчке (Јал). 4. *фиг. лоптасти израи́тај на телу*. – Дигла вој се, та́мо њој, грúчка на грб́ину (При). 5. *фиг. камен на срцу*. – Гру́чка ми се збрáла под-груди од ја́дове (Јал. Вој). (Златковић, 2014а, стр. 138)

СВЕРКА¹ ж уп. звѣрка 1. *звер*. – Шу́ма, свáкакве свѣрће там има (Јел). 2. *фиг. животиња или човек који се не држи реда или се плаши*. – Свѣрка коњ: úсре се, рíпа, бѣга од човѣка (ТД. Пк). 3 *фиг. моћник; човек на власти*. – Стану́л свѣрка, са нѣма ора́та с њѣга (БЧ. Сук). 4. *фиг. насилник; зла особа; морална наказа*. – Товá нејѣ човѣк, него свѣрка; товá нејѣ мај́ћа како трѣбе (ВЈ). Стáну свѣрка, сас си́лу óче да надв́лада (Кс). 5. *фиг. ругоба*. – Свѣрка стану́, остарѣ (Бе). (Златковић, 2014а, стр. 206)

ПОМАЗУЉЋА ж л. *маза, која воли да се мази*. – Ба́бина помазу́ља, она́ че ми водíцу донесѣ (Вој). 2. *пеј. улизица*. – Та́ја помазу́ља, кóкри те, во́ли те, да́ва ти, само да извлечѣ тов што вој трѣбе (Трњ). (Златковић, 2014б, стр. 173)

¹ Свѣрка – s је африката, сливен сугласник од дз.

СМÉТЕН, -а, -о трп. пр. 1. *који је прикупљен метлом (ђубре, зрневље)*. – Житото је смéтено, просéј га (Јал). 2. *фиг. неуједначен; који је лошег квалитета; који по особинама није ни ово ни оно*. – Ни си у мýжје муж, ни у жéне женá, ни у мајсторе мајстор, смéтен си (Кр). 3. *фиг. туњав; који нити шта уме, нити шта зна*. – Смéтен мајстор, ништа не умéје да напраји ко трéбе (Чин). (Златковић, 2014б, стр. 418)

СТÍСНУТ, -а, -о 1. *узак, сужен, мали*. – Она држи све стíснута ўста ко да је јéла ћисеље (Држ). 2. *фиг. штедљив, шкрт*. – Стíснута женá, не дава лъсно из рýку (Дој). Стíснут, не мож да му извадиш две пáре из ћесíју (Зав). (Златковић, 2014б, стр. 447)

ОНÁ/ОНАЈ/ОНАЈА зам. ж. мн. онéј(а) 1. *она*. – Онаја женá ме íзълга (ВЈ). Онај ти крава накрíвује (При. Кс). Онéја дíње понеси за дóма (Сук). Онéј ми потресíје на-нос излéзоше (Км). Да се ти мánеш од онéја рáботе безобразне (Грш). 2. *претходна*. – Доодíше у онуја срéду (ВЈ. При). 3. *изр. де таја, де онаја те ово, те оно*. – Де таја, де онаја, док си пооратíмо, и текá се забавíмо (Чин). (Златковић, 2014б, стр. 56)

ЂУ/ЈУ/У енкл. облик личне заменице она́. 1. *акуз. је, ју (њу)*. – Он ђу бíје (Дој). Че ти ђу дадем (Сук). Што ђу не искáраш? (Грш). Нéма ђу нíгде (СГл). С дýшу ђу не волим (Чин). У Палáнку се кáже ђу, говорíли су мојí родíтељи (П. Пир). У Добродóл íма *ђу, ју, у*, кој какó наўчи (ДД). 2. *дат. јој (њој)*. – Дáница ђу је íме (Дој). Трéбе да ђу кáжем (Рс. Пк. Гос. ВЛк). Дóле ђу чéрка, дóле ђу син (Дој). Покóјна мáма, бог дýшу да ђу прóсти (Рс). Детéто ђу старóто викало, нéма парú да му даде (Бе). Очу да ђу дадем пáре (Пк. Гос. ВЛк. Пок). Мáјћа ђу пó знáје (ДД).

(Златковић, 2014а, стр. 184)

БЛАЈИ несвр. 1. *блејати*. – Заштó тóлко блајí овцáта? (Км). 2. *фиг. брбљати*. – Жéне кад се стáве, онé не знáју што блајú (Пл). 3. *фиг. гледати и ништа не говорити*. – Он у нáрод ћутí и блајí, не кáже нíшта (Бла). (Златковић, 2014а, стр. 58)

ВРТÍ несвр. 1. *окретати, обртати, бушити*. – Цел дьн сам вртéл муљáчу (Изв). 2. *упредати*. – Вртíш два концá зáједно, па превр́жеш на óба краја (Бе). 3. *пеј. халапљиво јести*. – Дóвати шéрпугу, па вртí ли, вртí (При). 4. *користити без мере туђе добро*. – Призети се у богáту кúћу и вртí ли, вртí, и тíја имóт трóши на чýжде жéне (Сук). 5. *фиг. кињити*. – Стáрцат га сáмо вртí и за прáво му не дава (Гра). (Златковић, 2014а, стр. 96)

КРКА несвр. 1. *крештати, крчати (живина)*. – Крkáју нéшто кокóшћете (Гос). 2. *крчати*. – Јéвтикав, крка му ў-грудí (Кс). Почé да му крка у мешíнуту (Зав). 3. *јести са уживањем и по жељи*. – Крkáј, све сам ти принéла (В Св. Цр). Качемáк крка, а с белíло се трка (Пир). (Златковић, 2014а, стр. 394)

ЊЕЌЊА прил. 1. *прекјуче*. – Нејé билó јучéра, него њéкња (Вој. Брл). 2. *пре неколико дана; ових дана*. – Нејé билó одавна, њéкња доодí (Сре. БЧ). (Златковић, 2014а, стр. 566)

Из истог корена речи изведене су бројне изведене речи. На пример: *ра́бота, ра́ботан, работéње, рабóти, рабóтљив, ра́ботник, ра́ботни волóве, ра́ботно врéме; оратá, оратацíка, оратацíћа, оратéње, орати; седéнћа, седенћа́р, седенћа́рица, седенћа́рка, седенћа́рши, седенћа́рује, седенћа́рџ...*

За призренско-тимочки дијалекат, и пиротски говор, карактеристични су такозвани *балканизми*, „особине какве се не налазе у српскохрватском језику, али их има у румунском, албанском, новогрчком, бугарском и македонском. Овамо спадају драстично смањење броја падежа, непознавање инфинитива, удвајање личних заменица (мене ме види), компаратив типа *по млад* и скраћење свих дугих акцената.“ (Ивић, 1986, стр. 30)

У пиротском говору постоје само два падежа – номинатив и акузатив, па *опити падеж* преузима улогу свих зависних падежа, уз помоћ предлога. На пример: глас му је ко *из во́ду* излази́л (генитив); купи́л *на дете́то* дудучé (датов); дојде́ *сас коња́тога* (инструментал); овцете́ пасéм *на Вртíбог* (локатив).

Код личних заменица постоји и *датов*: *ре́ко му, ре́ко њим, ре́ко вој...*

Доста је речи у *Речнику* са почетним словом *s*, африкатом. Нпр. *свездá, свíска, свончé, сíда, срчí* и др.

У *Речнику* је мало речи под словима *x* и *ф*, јер у пиротском говору глас *x* није у употреби (Вук Караџић је почео писати *x* тек 1836. године), а глас *ф* се замењује гласом *в*. Глас *x* се чује само у неким узвицима: *ха-хо-и, ху, ху-ху, о-хаа*. Сугласник *ф* је присутан у позајмљеницама, у којима је замењен са *в* (венéр, со́вра, ва́рба, кадивé) или се изговара као *в* и *ф* (вúзбал/фúдбал, ва́брика/фа́брика). Двадесетак речи почиње словом *ф*: *фа́ли, фéрма, фíкне, фр́кне, фука́ра...*

Мали број речи почиње полугласником *ь*: *ьнћа* (говори кроз нос), *ьр-ьр-ьр* (узвик за дозивање и терање оваца), *ьрко́љ* (испљувак), *ьхь* речца, да, јесте...

Речник садржи доста архаизама. Архаизми су старе, давно напуштене речи које су замењене новим речима. На пример: *голéм* (велики), *убав* (леп), *цели́ва* (љуби), *појé* (пева), *дъ́нам* (дању), *но́чњам* (ноћу), *дваш* (двапут), *јáли* (или), *јéрбо* (јер)...

Фонетски архаизми су они у којима није замењен полуглас (*ь*), сачувано је вокално *л* и *л* на крају речи: *дъ́ж, лъ́сно, несъ́м, влк, в́лна, сл́нце, ја́блка/ја́балка, радíл, садíл* итд.

Полуглас ь добивен је изједначавањем два стара, прасловенска полугласника (ъ и њ), а крајем 13. и почетком 14. века, у говорима који чине основицу српског књижевног језика, прелази у вокал а.

У говорима који чине основицу српског књижевног језика, промена сугласника л у о вршила се у другој половини 14. века.

Речник пиротског говора Драгољуба Златковића садржи и чува језичко богатство пиротског краја. Презентује фонетске, морфолошке и синтаксичке одлике пиротског говора, његове изражајне могућности. Пиротски говор карактерише сликовитост, музикалност, сажетост реченица и њихова памтљивост, мудрост казивања, често духовитост.

Речник пружа и друга сазнања: о сеоској и градској привреди, начину живота, обичајима, духовној култури. Све то *Речник* је сачувао од заборава, јер села умиру, људи нестају. А у граду, под утицајем медија и образовања младих у школама, пиротски говор доживљава значајне промене.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић, П. (1986). *Српски народ и његов језик*, Београд, Српска књижевна задруга.

Златковић, Д. (2014а). *Речник пиротског говора. Том I*, Београд, Службени гласник.

Златковић, Д. (2014б). *Речник пиротског говора. Том II*, Београд, Службени гласник.

Примљено/ Received on 17.06.2015.

Прихваћено/ Accepted on 12.08.2015.